

SEBASTIAN LÖNNLÖV

BOKEN I BYRÅLÅDAN

Läsning som motstånd och motstånd
mot läsning

TFL 2025:4. AI

DOI: <https://doi.org/10.54797/tfl.v55i4.64900>

ISSN: 2001-094X

Copyright © 2026 Author(s). This is an open access article distributed
under the terms of the Creative Commons CC-BY 4.0 License
(<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

Min mormor, född 1917, brukade berätta om hur hon som barn förvarade en uppslagen bok i en av sina byrålådor. På så sätt kunde hon dra ut lådan och läsa, men snabbt skjuta in den när någon vuxen närmade sig. Skönlitterär fritidsläsning var nämligen inget som värdesattes, åtminstone inte i det lantbrukarhem i Tomelilla-trakten där hon växte upp. Barnen skulle hellre vara ute i den friska luften, sysselsätta med något handfast och nyttigt – en maktdemonstration som samtidigt var ett utslag för omsorg.

När jag själv, drygt sjuttio år senare, tillbringade somrarna hos mina morföräldrar var situationen en helt annan. Byns lilla bibliotek främjade barns läsning genom Sommarboken, en aktivitet som många folkbibliotek fortfarande arrangerar. Efter att ha lånat och läst tre biblioteksböcker fick även stockholmsbarn på tillfälligt besök välja en gratis pocketbok, som inte bara var till låns utan ens alldeles egna. Bibliotekarien visade visserligen tydligt vilka böcker hon tyckte var åldersadekvata, men stod inte på sig särskilt envist om man ville ha en helt annan.

Denna personliga anekdot är långt ifrån unik: Mats Dolatkhan har, i sin avhandling *Det läsande barnet* (2011), analyserat berättelser som bär stor likhet med min mormors barndomsminne.¹ Tillsammans vittnar de om den svängning som har skett i synen på läsning. Det tidiga 1900-talet präglades av en kamp mot smutslitteraturen, som under 1950-talet fick ett eko i liknande rädsla för seriemediet.²

Idag är vi istället bekymrade över bristen på läsning, särskilt hos barn och unga. Såväl politiken som civilsamhället engagerar sig livligt i det som har utnämnts till *läskrisen*. Censur är allmänt betraktat som en förkastlig och gammalmodig aktivitet. Begränsning av tillgången

till böcker leder i dagens svenska debattklimat till starka fördömanden, till exempel i form av den massiva uppmärksamhet som under tidigt tjugohundratal har riktats mot olika försök att rensa bort biblioteksböcker.³ Det Magnus Persson kallar *myten om den goda boken* är förhärskande: all läsning är bra läsning och läsning i sig är alltid något gott.⁴

Samtidigt ökar bokförbuden i till exempel USA, och även i Sverige sker försök att begränsa tillgången till vissa böcker, samtidigt som bibliotekarier diskuterar lämpligheten i genrer som dark romance.⁵ På det stora hela är det ändå den uteblivna läsningen som betraktas som ett hot, snarare än fel sorts läsning, eller läsning över huvud taget. Rollen som onödigt – eller direkt skadligt – har istället tagits över av nya medier: skärmar, sociala medier, datorspel, pornografi och gangsterrap.

*

Den syn på läsning och litteratur som fick min mormor att gömma sina böcker i byrålådan har rötter långt tillbaka i den västerländska kulturhistorien. I handskriften *Sitelinna throst [Själens tröst]*, en samling sedelärande betraktelser över tio guds bud som kring år 1420 översattes från lågtysk förlaga i Vadstena kloster, står följande att läsa om faran med världslig läsning:

Manga människior äro til som lustas at läsa ok höra bökir aff werzlikom forganglikom thingom oc ärandum, Oc fortapa thera tyma oc mödho for thy, at ther finz ey innan siälinna helsa

[Många människor finnas, som det lyster att läsa och höra böcker om världsliga, förgängliga ting och ärenden. Så förtappas deras tid och möda, ty därutinnan finnes ej själens hälsa.]⁶

Märk väl att det enbart är *den världsliga läsningen* – senare även kallad nöjesläsning, förströelseläsning, lustläsning och romanläsning – som citatet vänder sig emot. Den läsning som söker efter nöje och spänning, snarare än visdom och bildning, har ofta ansetts mer onyttig och farlig än andra läspraktiker. Samma rädsla för läsningens

skadliga effekter på "själens hälsa" som beskrevs i 1400-talets Vadstena var dessutom högst levande i Sverige även 500 år senare. Under sent 1800-tal och långt in på 1900-talet sågs det som självklart att fel läsning kunde vara skadlig, att unga och utbildade sinnen var särskilt mottagliga för denna skada, och att spridningen av vissa böcker därför behövde begränsas.

Grundtanken bakom att censurera och begränsa tillgången till böcker sammanfattas av Olaus Magnus 1555: "Nej, allt får icke alltid framläggas för alla". Magnus syftade specifikt på det lutheranska oskicket att översätta bibeln till folkspråken, så att den kunde läsas av alla "de små människokrypen".⁷ Samma logik kan ändå sägas ligga bakom en rad bokbål med olika religiösa och ideologiska drivkrafter genom historien, liksom den ökända *Index librorum prohibitorum* som fram till 1966 listade alla böcker katoliker inte borde läsa, samt en mängd andra svartlistningar som mer eller mindre totalitära stater, världen över, har upprättat.⁸

En annan formulering som fångar inte bara censorns grundinstinkt, utan också den rädsla som leder till censur, är en av adoptivmoderns repliker i Jeanette Wintersons memoar *Varför vara lycklig när du kan vara normal?* (2012): "Problemet med en bok är att man aldrig vet vad det står i den förrän det är för sent." Hemmets brist på böcker och de strikt religiösa adoptivföräldrarnas ovilja mot profan läsning räcker dock inte i längden:

Jag började läsa böcker i smyg – det fanns inget annat sätt – och varje gång jag slog upp boksidorna undrade jag om det var den här gången som det skulle bli för sent: en sista dos som skulle förändra mig för alltid, som Alices flaska, som den oerhörda dekokten i *Dr Jekyll och Mr Hyde*, som den mystiska drycken som beseglar Tristans och Isoldes öden.⁹

Det är denna potentiella kraft i litteraturen som gör den lockande att förbjuda, men också att främja – och att smygläsa.

✱

Sedan 1965 har inga skönlitterära böcker fällt i tryckfrihetsmål i Sverige.¹⁰ Bristen på regelrätt censur har dock samexisterat med, och

ökat behovet av, en grindvaktsfunktion hos bland annat bibliotek och skola. Vare sig det har handlat om kolportägelitteratur, politisk propaganda eller snusk så har frågan om god och dålig litteratur varit moraliskt kodad, snarare än juridiskt.

Mitt avhandlingsprojekt följer de svenska folkbiblioteken under den första halvan av 1900-talet. När dessa allmänna bibliotek växte fram, kring sekelskiftet 1900, var det ur en minst sagt blandad mylla: kyrkornas socken- och stiftsbibliotek, kommunernas stadsbibliotek, skolbiblioteken samt folkrörelsernas arbetarbibliotek och nykterhetsloger. Denna brokiga härkomst bidrar också till att förklara det något ambivalenta syftet med den kommunala biblioteksverksamhet som kom att ersätta floran av olika biblioteksformer. Å ena sidan skulle folkbiblioteken hjälpa individer att utveckla sig själva i folkbildningens tecken, å andra sidan skulle de ena befolkningen, höja moralen, minska emigrationen och allmänt lugna ner de närmast revolutionära stämningarna.

Samma rörelse som var till för arbetare, barn och alla som törstade efter böcker var samtidigt också ett redskap för makten och överheten – för folkuppfostran och förädling av medborgarmaterialet. Den massmarknadslitteratur som redan då var mest populär bland läsarna själva hade ingen plats i dessa institutioner; möjligtvis kunde några väl valda exempel köpas in, men då bara för att fungera som en inkörsport till den riktiga litteraturen. Den första förordningen om stadsbidrag till folkbibliotek kom 1905 och slog fast att biblioteken inte skulle ”innehålla osedlig litteratur”.¹¹

Från och med 1930 mildrades kravet visserligen något, i och med att det nu bara var ”unga och omogna” läsare som inte skulle få tillgång till litteratur som ”i sedligt avseende [kan] inverka skadligt” – en formulering som försvann först 1965, och som kan förklara de beryktade giftskåp där sådan sedlighetsskadande litteratur kunde undanhållas från alla som bibliotekarierna inte ansåg mogna nog.¹²

*

Att just osedlighet, det vill säga erotik och sexualitet, i högre grad än andra teman har skapat panik och lett till förbud märks på många håll och i skilda tider:

I Storbritannien 1928, när Radclyffe Halls lesbiska kultklassiker *The Well of Loneliness* och D. H. Lawrences mustiga *Lady Chatterley's Lover* åtalades och bannlystes.

I 1930-talets Sverige, när Agnes von Krusenstjernas frispråkiga romanserie om Fröknarna von Pahlen ledde till en lika häftig som infekterad mediedebatt.

I Norge 1956, när Agnar Mykles *Sangen om den røde rubin* åtalades för sedlighetsbrott på grund av sina sexskildringar och fälldes i tingsrätten, men friades i högre instans.

I Finland 1965, när Hannu Salamas *Midsommardansen (Juhannustanssit)* åtalades för sina orgieliknande skildringar – men också 2024, när diskussionerna om Inti Chavez Perez sexualupplysningsbok *Respekt* nådde ända in i regeringen.

Och förstås i USA 2025, när inte bara samkönad kärlek utan snart sagt all form av nakenhet och intimitet räcker för att mängder av böcker ska rensas ut från skolbibliotek.

Det är knappast någon slump att de äldre verken i denna ytterst summariska lista har uppnått klassikerstatus. I samma stund som Halls och Lawrences böcker förbjöds började de tryckas upp på kontinenten, på engelska, och smugglas över sundet. Mykles, Halls och Lawrences romaner har samtliga utkommit i ett antal svenska översättningar, och liksom Krusenstjernas romanserie har de tryckts om under 2000-talet.

Salamas bok är visserligen bortglömd i Sverige idag, och det går förstås inte att bevisa att Hall, Lawrence och Mykle skulle ha varit mindre uppmärksammade om de inte hade förbjudits. Faktum kvarstår ändock: att bannlysa böcker är ett alldeles utmärkt sätt att göra människor nyfikna på vad det kan vara för smaskigt innehåll som någon auktoritet tycker att de inte borde få läsa. Det motstånd som motståndet mot läsning väcker märks också på alla de organisationer som sedan lång tid tillbaka bekämpar censur, till exempel ALA (American Library Organization) och PEN, samt på kampanjer som ”Banned books week”, Dawit Isaak-biblioteket i Malmö och databasen DIDOC (Dawit Isaak Database of Censorship).

Att hamna på en viss stats lista över förbjudna böcker är ett säkert sätt att också hamna på helt andra länders och organisationers listor över böcker som bör läsas, spridas och uppmärksammas, just för att de censureras.

I slutänden är vi kanske allihop bara barn som gömmer böcker i byrålådan. Unga dras till det som vuxenvärlden inte gillar, i sådan utsträckning att det bästa boktipsandet för tonåringar torde vara att försöka avråda dem från en viss bok. Bokval kan lätt bli en protest mot familj, skola och omgivande samhälle, vare sig det är av religiösa, politiska eller moraliska skäl som något anses opassande.

De som läser och skriver (om) populärlitteratur, till exempel romance, gör det i allt högre utsträckning som en högst medveten protest mot förlegade estetiska normer, enligt vilka viss litteratur är fin och annan ful. Läsning i det offentliga rummet – till exempel den debatt under hösten 2025 där framför allt mäns offentliga läsning har beskrivits i termer av posering – kan samtidigt förstås som en del av större protester mot digitalisering, skärmfixering och ständig uppkoppling.¹³ Men motståndet behöver inte bara bestå i *vad* som läses. Skolelever, högskolestudenter och bokcirkelmedlemmar kan i allra högsta grad göra motstånd mot den bok de läser, genom att kritiskt och ogillande granska den i sömmarna, snarare än att godta dess grundpremissor och låta sig dras in i författarens garn.

Särskilt uppenbart blir läsning som motstånd – liksom motståndet mot läsning – i diktaturer och totalitära samhällen. Samma slags kodade budskap mellan raderna som länge har använts inom queerlitteraturen för att tala till de redan invigda, utan att skapa förargelse hos andra, kan också sända subtilt subversiva budskap i länder där mycket är förbjudet att uttrycka. Tyvärr väcker vetskapen om denna möjlighet också censorernas paranoia och riskerar därmed att bli början på en katt-och-rätta-lek, där koderna ständigt måste förnyas och där vad som helst kan antas betyda något helt annat.¹⁴

Under kalla kriget ägde en katt-och-rätta-lek i betydligt större omfattning rum mellan underrättelsetjänster och propagandaapparater på olika sidor om järnridån. I boken *The CIA Book Club. The Best-Kept Secret of the Cold War* (2025) berättar sakprosaförfattaren Charlie English om hur subversiv litteratur, liksom kopiatorer och tryckpressar, smugglades in i Östblocket genom CIA-kampanjen QRHELPPFUL. Aleksandr Solzjenitsyn och George Orwell hör till de författare vars böcker i stora mängder ingick i denna smugglingsope-

ration. Orwells 1984 (1948) användes dessutom av propagandan på båda sidor: Sovjet menade att den beskrev förtrycket i USA, medan USA såg den som en skräckvision inspirerad av stalinismens terror.¹⁵

Det går alltså att utnyttja läsningen som motstånd och göra propaganda via litteratur, men att begränsa tillgången till böcker är ett än mer använt vapen. I dagens Ryssland är inte bara samtidspolitiken och Ukraina-kriget farligt att nämna, utan också Gulag-lägren och själva den sovjetiska historien. Sergej Lebedev är en av de samtida författare som skildrar denna kamp mot själva minnet, liksom kampen för att avslöja och bevara kunskapen om brott mot mänskliga rättigheter, och som därför har behövt bli en dissident i exil – en position han delar med otaliga andra, från olika länder, utspridda i en diaspora där bland annat fristäderna inom ramen för ICORN (International Cities of Refuge Network) spelar en stor roll.

Inte heller sexualiteten som litterärt tema har upphört att uppröra, och särskilt är det den queera litteraturen som drabbas. I Ryssland har hbtqi-litteratur utsatts för långtgående censur, med arresterad förlagspersonal, bötfällda bokhandlare och krav på att böcker dras tillbaka från marknaden. Först gällde ingreppen enbart de böcker som riktar sig mot barn och unga, utifrån argumentet att dessa sårbara grupper behöver skyddas från så kallad hbtqi-propaganda. Därefter har förbuden utökats till att gälla även litteratur, filmer, information och aktiviteter som riktar sig till vuxna. Även i Ungern har lagstiftning lett till att böcker som anses främja homosexualitet hos unga inte får skyltas med i bokhandeln.¹⁶

*

I början av oktober förra året reste jag till Kristinehamn för att föreläsa just om försök att förbjuda queerlitteratur, i samtiden och historien, i Sverige och andra delar av världen. Efteråt kom en kvinna fram till mig och berättade om hur hon som ung, i Indonesien, hade råkat läsa en bok som fullständigt förändrade hennes liv. Den handlade om samkönad kärlek, och under läsningens gång hade hon börjat förstå *att handlingen även handlade om henne själv*.

Hon hade för första gången fått ord för, men även möjligheten att alls tänka något nytt om sitt eget, djupaste jag. Samtidigt förstod hon

också att det här var något hon inte fick säga högt, eftersom ingen i hennes omgivning skulle kunna acceptera det. Hon hade en hemlighet med den bok hon nyss hade läst – och någon vuxen auktoritet hade, av misstag eller fullt medvetet, ställt just den boken på just den hylla där hon hade kunnat nå den.

Innan jag fick höra om den här omvälvande läsoplevelsen hade en annan åhörare dominerat frågestunden och intensivt försvarat sin rätt att skydda sin dotter från böcker om sexualitet i allmänhet och homosexualitet i synnerhet. Hon ansåg visserligen att homosexuella skulle ges tillgång till queerlitteratur – men då enbart i särskilda bokhandlar, så att heterosexuella inte behövde exponeras för den. Jag sade, mer till de andra i rummet eftersom jag visste att jag inte skulle kunna ändra hennes syn på världen, att jag hoppades att hennes dotter ändå skulle få tillgång till ett brett urval av litteratur. Att det är just därför bibliotek och skolor är så viktiga; enstaka föräldrar ska inte kunna isolera sina barn från världen, vare sig från vetenskapen om krig, klimatförändringar eller kärlek, hur gärna de än kan vilja det.

Jag sade att queerlitteratur inte smittar, och när jag efteråt talade med kvinnan som beskrev sin ungdomliga läsupplevelse enades vi om att ingen förälder i världen kan hindra sitt barn från att förr eller senare inse en sådan sak om sig själv. I längden går det inte att stänga in berättelserna – och därför är alla försök bara symbolisk signalpolitik. Motståndet mot läsning är inte så mycket ett motstånd mot litteraturen som mot vissa liv. Det är själva företeelserna som censorerna i slutänden vill suddas ut, inte bara de böcker som skildrar dem.

Motståndet mot läsning och läsning som motstånd är två sidor av samma mynt: en dialektik där den som motverkar läsning gör det just för att litteraturen kan ha en så transformativ kraft, medan den som utövar motstånd *genom* sin läsning protesterar även mot det faktum att någon vill hindra den specifika läsakt som utgör motståndshandlingen. Den som förbjuder en bok öppnar i samma stund upp för möjligheten att trotsa förbudet: att med hjälp av byrååador, kodord och smugglingsoperationer göra det otillgängliga tillgängligt. Inget gör oss människor så nyfikna som stängda dörrar, förborgade visdomar, framvisade hemligheter, förbjudna böcker.

Noter

- 1 Mats Dolatkhah, *Det läsande barnet. Minnen av läspraktiker, 1900–1940* (Diss. Högskolan i Borås, 2011), 148.
- 2 Ulf Boëthius, *När Nick Carter drevs på flykten. Kampen mot "smutslitteraturen" i Sverige 1908–1909* (Stockholm: Gidlund, 1989), 222–227, 250–253. Linnea Lindsköld, "So bad it should be banned. Judging the aesthetic of comics", i *Forbidden literature. Case studies on censorship*, Jon Erik Erlanson, Jon Helgason, Peter Henning & Linnea Lindsköld red. (Lund: Nordic Academic Press, 2020), 89–109, <https://doi.org/10.21525/kriterium.22.e>.
- 3 Några uppmärksammade exempel är "Tintingate" på Kulturhusets bibliotek 2012, Bibliotek Botkyrkas gallring av *Pippi i Söderhavet* och icke-inköp av Tino Sanandajis *Massutmaning* (2017), samt Högshö biblioteks gallring av Lena Andersson-böcker (2023).
- 4 Magnus Persson, *Den goda boken. Samtida föreställningar om litteratur och läsning* (Lund: Studentlitteratur, 2012).
- 5 För aktuell information om bokförbud i USA, se rapporter från ALA (American Library Association) och PEN America. Ett aktuellt svenskt exempel på försök att begränsa böcker är när ett skolbibliotek i Norrköping 2024 fick order från rektorn om att inte låna ut Maia Kobabes serieroman *Gender queer* till mellanstadieelever, efter klagomål från föräldrar, vilket har uppmärksammats i *Biblioteksbladet* liksom i andra medier. Bibliotekariedebatten om genren romance har hittills resulterat i fyra artiklar i *Biblioteksbladet*: Magnus Johansson, "Är det alltid bra att läsa? Eller finns det skadliga böcker?", *Biblioteksbladet* 2025-04-25, <https://www.biblioteksbladet.se/ideer/kronika/ar-det-alltid-bra-att-lasa-eller-finns-det-skadliga-bocker/>. Magdalena Ivarsson, "Risk att skolbiblioteken fylls med mjukporr och åtstörningar", *Biblioteksbladet* 2025-09-24, <https://www.biblioteksbladet.se/ideer/debatt/risk-att-skolbiblioteken-fylls-med-mjuk-porr-och-atstorningar/>. Tommy Bildström, "Mer snusk och våld på biblioteket", *Biblioteksbladet* 2025-10-20, <https://www.biblioteksbladet.se/ideer/debatt/mer-snusk-och-vald-pa-biblioteket/>. Alva Franzon, "Det blir inga skolbibliotek fyllda med mjukporr", *Biblioteksbladet* 2025-10-28, <https://www.biblioteksbladet.se/ideer/debatt/det-blir-inga-skolbibliotek-fyllda-med-mjukporr/>.
- 6 Den tidstypiska ordalydelsen återges ur Gustaf Edward Klemming (red.), *Själen tröst. Tio guds bud förklarade genom legender, berättelser och exempel. Efter en gammal handskrift utgiven af G. E. Klemming* (Stockholm: Norstedt, 1871–1873), 1. Beskrivningen av verket, samt den moderna svenska texten, är hämtad ur David Dunér *Svensk idehistoria. Forntid, medeltid, renässans* (Lund: Historiska media, 2022), 178.
- 7 Olaus Magnus, *Historia om de nordiska folken*, red. John Granlund, övers. Michaelisgillet (Hedemora: Gidlunds, [1555] 2010), 746.
- 8 1909 brände till exempel folkskollärare de förhatliga Nick Carter-böckerna på bål i Malmö och Jönköping; se Boëthius 1989, s. 217.
- 9 Jeanette Winterson, *Varför vara lycklig när du kan vara normal?*, övers. Ulla Roosen (Wahlström & Widstrand, 2012), 36.
- 10 Ulrika Knutson, "Den farliga litteraturen. Böcker inför rätta under 250 år", *Litteraturbanken* 2016, <https://litteraturbanken.se/presentationer/specialomraden/DenFarligaLitteraturen.html>.

- 11 SFS 1912:229, A9.
- 12 SFS 1930:15, kap. 1 § 1.
- 13 För debatten om poserade läsning, se t.ex. Max Hjelm "Han kallar läsande killar slampor – som om det vore något dåligt", *Dagens Nyheter* 2025-09-23, <https://www.dn.se/ledare/max-hjelm-han-kallar-lasande-killar-slampor-som-om-det-vore-nagot-daligt/>. Henrik Dalgard, "Det är visst coolt att läsa offentligt", *Svenska Dagbladet* 2025-08-01, <https://www.svd.se/a/AvAw15/performati-ve-reading-raddar-lasningen>.
- 14 Se t.ex. Lars Våge, *Bloggar, censur och yttrandefrihet. Exempel från Kina och Iran* (Demokratiinstitutet, 2006) och Ashraf Bagheri, "Censur tvingar fram ett nytt sätt att skapa", *Uppsala Nya Tidning* 2020-03-05, <https://www.unt.se/kultur/artikel/censur-tvingar-fram-ett-nytt-satt-att-skapa-/5re4k8xj>.
- 15 Charlie English, *The CIA Book Club. The Best-Kept Secret of the Cold War* (William Collins, 2025). Samantha Senn, "All Propaganda is Dangerous, but Some are More Dangerous than Others. George Orwell and the Use of Literature as Propaganda." *Journal of Strategic Security* vol. 8 (2015:3): 149–161.
- 16 Human Rights Watch, *Russia. Rising Toll of LGBT 'Extremism' Designation*, 2025-06-30, <https://www.hrw.org/news/2025/06/30/russia-rising-toll-of-lgbt-extremism-designation>. Cecilia Hansson, "När barnböcker blir 'homosexuell propaganda'", *Svenska Dagbladet* 2023-03-08, <https://www.svd.se/a/r15vyw/i-ung-ern-kan-barnbocker-domas-ut-som-homosexuell-propaganda>.